

niet wilde terugkeeren, omdat daar de herinnering aan gelukkig samenzijn nog leefde — en van den berg van Circe uit vaak gezien.

Misschien wist hij ook van het oerwoud. In ieder geval leerde hij het nu waardeeren. Hij schrijft aan Atticus, dat de eenzaamheid van Astura hem minder opwindt dan de voortdurende bezoeken in Rome; dat hij naar niets anders haakt dan naar een kluizenaarsbestaan. . . . „Ik spreek hier met niemand, en als ik 's morgens me verborgen heb in het dichtst van het wilde woud, dan kom ik vóór 's avonds niet weer te voorschijn.”

Toch — hoe natuurlijk in iemand, die altijd leefde te midden van het rumoer der politiek — houdt hij het alléén niet uit, keert hij een maand tot Atticus terug. Maar den tweeden Mei is hij weer in Astura.

Dan laat de gedachte aan de geliefde doode hem nog niet los. Integendeel hooger en hooger stijgt ze in zijn schatting. Hij peinst over een grafmonument te harer eere en schrijft aan Atticus, dat hij daaraan liefst den vorm van een kapelletje zou willen geven: zoo zou het heengaan van Tullia 't meest op een apotheose lijken.

Maar het lag niet in Cicero's natuur zich passief aan zijn verdriet over te geven; aldra zocht hij door hard werken aan wijsgeerige geschriften zijn smart te temperen en te louteren. Dat hij niet slapen kon beschouwde hij als een voordeel: zoo waren zijn werkuren verdubbeld.

In deze weken stelde hij een traktaat „ter verzachting van den rouw,” dat we niet meer kennen, op en vervaardigde den „Hortensius”, een eveneens verloren aansporing tot het betrachten van de wijsbegeerte, een vermaan van zoo diepgaande werking, dat de lezing er van vierhonderd jaar later Augustinus terug bracht tot de religie. Verder voltooide hij den dertienden Mei zijn „Academica” en ontwierp een brief aan Caesar omtrent hervormingen in de staatsregeling.

Op het eind van de maand Juli van het-

zelfde jaar 45 — de levendige briefwisseling met zijn trouwen Atticus stelt ons in staat Cicero's leven op den voet te volgen — komt hij nog eens naar Astura om te genieten van het woud en de stilte en dat gelukt hem, ofschoon een buurman — blijkbaar een parvenu, die graag beroemde connecties had — hem ontdekte en nog al eens vervelen kwam.

„Niets verdient hooger geschat te worden dan deze eenzaamheid, ofschoon Philippus ze een beetje verstoort door zijn babbelsucht. Niets gaat, geloof me, boven dit landhuis, de kust, het uitzicht over zee, de heele omgeving. Maar dit is geen waardig onderwerp voor een langen brief. . . .”

Cicero toont hier, als elders, duidelijk, dat hij genieten van natuur, kunst en wetenschap, dat wil zeggen: voor zich zelf leven, zooals Atticus het voortreffelijk verstond, eigenlijk als een diefstal beschouwt gepleegd aan den staat, die recht heeft op alle arbeidskracht van zijn burgers. En Cicero sprak in dit opzicht de meening van de meerderheid der voorname Romeinen uit. Het werken voor het algemeen welzijn was hun zóó ingeboren, dat het den alleenheerschers later juist de meeste moeite kostte de hoogere standen te doen berusten in een ambteloos leven, dat ze als nietsdoen beschouwden. Dit was een van de redenen waarom Cicero, als de smart hem niet neersloeg en er iets gewichtigs te doen viel, niet van de eenzaamheid hield.

Zijn laatste verblijf in het huisje bij het bosch — in Juni 44 vóór Christus, na de vermoording van Caesar — is vol politiek. Hij confereert voortdurend met Brutus en Cassius, die met een vloot eerst vóór Antium, dan vóór Circei ten anker liggen. Daarom verblijft Cicero in Astura, dat midden tusschen de beide reeden ligt. Maar niet zoodra zijn de aanvoerders der republikeinen weggezeild naar het Oosten of Cicero gaat zich vervelen, wat hij Atticus volmondig bekennt.

„Ik zeg je: 't landschap is hier heel mooi,